

Taner Timur
Osmanlı
Toplumsal
Düzeni

Taner Timur'u okumadan, genelde tarihe, özelde Osmanlı'ya dair sağlıklı bir perspektif edinmekte ciddi anlamda eksik kalacağız.

Tarihin bu kadar yaygın bir şekilde istismar edildiği bir gerçeklikte, onun bilimsel ve toplumcu bakış açısıyla aydınlatılması büyük önem taşıyor. Taner Timur, tarihe nasıl bakmamız gerektiğine ilişkin sözcüğün gerçek anlamında ders veren hocalardan biri. Onu okumadan, genelde tarihe özelde Osmanlı'ya dair sağlıklı bir perspektif edinmekte ciddi anlamda eksik kalacağız. Özellikle "Osmanlı Kimliği" ve "Osmanlı Toplumsal Düzeni" (İmge Yayınları) adlı çalışmaları ciddi bir tarih bilinci yanı sıra, kapsamlı bir Osmanlı çözümlemesiyle donanmamızı sağlıyor.

TARİHE DOĞRU BAKMAK

"Geçmiş iyi bilmek, ona günümüzün rasyonel ve evrensel değerleri açısından bakabilmek mümkün" diye yazar, Osmanlı Kimliği'nde; "geçmişe karşı mesafe alabilmek ve onu objektif ve realist bir gözle değerlendirebilmek lazımdır. Böyle bir yaklaşım, modern tarihçiliğin en verimli yöntem ve kaynaklarına başvurmayı gerektirdiği gibi, psikolojik hazırlığı da zorunlu kılar. Çünkü insanlar, genellikle çocukluklarından itibaren, geçmişlerini öven ve yücelten bir ideoloji içinde büyürler. Günümüzün dünyasının toplumsal birimlerini teşkil eden ulus-devletlerin kurumsal yapıları da bu eğilimi besler ve güçlendirir. Böylece insanlar doğal ve kendiliğinden bir süreç içinde, toplumlarının tarihini kendi hayatlarının bir parçası gibi görmeye alışır."

Timur, bu üretilmiş yanılsamaya karşı, bilimsel soğukkanlılığı kadar cesur çözümlemeler geliştirir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının, diğer tüm imparatorlukların yıkılması gibi "evrensel tarih açısından olumlu bir olgu" olduğu gerçeğini dillendirir. Oysa Osmanlı'nın yıkılışını hep bir "felaket" olarak algılamamızı sağlayan egemen ideolojinin kuşatması altında şekillenmiş bilincimizin bunu hazmetmesi kolay değil. "Cumhuriyet kuşaklarının bile, Osmanlı Devleti'nde Türk unsurunun yerini ve işlevini kavrayamadan, Viyana kapılarına kadar giden Kanuni'yle övünüp durmasının" sorunlarına işaret eder. Bu sorunu yapının arka planına ilişkin şöyle yazar:

"Buhran içindeki toplumlarda insanların bir kısmı -somut tarihi gözlemlere göre çoğunluğu- bakışlarını ve özlemlerini geçmişe çevirirler. Kendi toplumlarının tarihinde insanların ahenk ve mutluluk içinde yaşadığı dönemler arar ve bulurlar. Ayrıca böyle bir dönemde düşümlerinde büsbütün idealize eder ve kutsallaştırırlar. Artık tüm amaçları sarsılmaz bir inançla ve inatçı bir bağnazlıkla sandıkları bu 'altın çağ'ı yeniden yaşamaktır. Toplumsal buhranın yokettiği mutluluk temelini, şüpheli düşüncenin boğulduğu bir inanç ortamında yeniden yaratmaya çalışırlar. Böyle regresif bir davranış tarzı belki bireylerde bir ölçüde psikolojik rahatlık sağlar, fakat toplumun evrimini değiştirmez".

Timur, Türkçü tarihçilerin Osmanlı'yı saf bir Türk devleti olarak sunma ve salt Türk kökenden beslenip, asla başka halklarla karışmadığı iddialarının dikkate değer olmadığını gösterir. Aksine, onun daha başından itibaren Hristiyan-Rum nüfusla iç içe geçtiği, bunda en küçük bir sorun görmediği, dahası "Türklüğü kü-

Erdoğan AYDIN

KITAP

Kritik

Osmanlı'nın toplumsal düzeni

çük düşürücü bir sıfat olarak gördüğü" gerçeğine işaret eder.

Osmanlı'nın bir Türklük davası gütmeyeceğini, bunun için gerekli ulusal bilince de sahip olmadığını ve tarihsel olarak da bunun mümkün olmadığını gösterir. H. B. Gibbons'un, Osmanlı'nın, yerli halkın geniş ölçüde Müslümanlaşmasıyla oluşan yeni bir ırk, bir "Osmanlı ırkı" olduğu iddiasının, hem Türklük davası gütmeyen hem de bölge halkıyla karışmaya engelleyici hiçbir refleks göstermeyen Osmanlılar için de dikkate değer bir tez oluşturduğunu yazar.

YAVUZ'UN SÜNNİLİĞİ, HALKIN ŞİİLİĞİ

T. Timur'un çalışmalarından öğreneceklerimiz oldukça fazla. Ancak her bilimsel çalışmada olduğu gibi içerdiği bazı sorun alanları var ki, daha sorgulayıcı okumalar açısından bunları belirtmek istiyorum:

"Bir Şii düşmanı olan ve Anadolu'daki yoksul halkı dini inançlarından dolayı kılıktan geçiren I. Selim, Sünni katliğa dayanmak zorundaydı" ifadesi böylesi bir sorun alanı. Kuşkusuz katliamın "ancak sınıfsal boyutları içinde anlaşılabilirliği" belirtiliyor, ancak "Anadolu'da Şiilik, yoksul köylülerin ya da tımarını kaybetmiş sipahilerin dünya görüşü haline gelince ve bunların ayaklanmaları iktisadi koşullarla değil dinle açıklanınca, karşı güçlerin de bu ayaklanmalara karşı dini ortodoksiye sarılması doğaldır" yaklaşımı neden sonuç ilişkisini tersten kuruyor. (Osmanlı Toplumsal Düzeni, s.157)

Bu anlatım, bir egemenlik ideolojisi olarak üretilen resmi tarihe, bu en önemli argümanlarından biri özgülüğünde destek sunmaktadır; ki bu yaklaşım. Timur'un nesnellik özeni ve sınıfsal kaygıları çerçevesinde eleştirilmeli.

Osmanlı Sünnileşmesinde asli nedeni, devlet kurumsallaşmasının gereklerinde görülmeli. Başlangıçta Osmanlı kurucularının da ideolojisi olan Kızılbaş inancın devletleşme sürecine uygun bir araç olmamasına karşın Sünniliğin bir devlet geleneğinden süzülüp gelmesi, devletin ideolojik tercihlerini de kaçınılmaz bir şekilde buna yönlendiriyordu. Ortodoks ideoloji, kurumsallaşmayı, egemen güç adına otoriteyi öngörür ve bunu ayrıntılarda kurallara bağlarken, heterodoks ideoloji, başına buyruk bir halk kültürünün ilkel kabile demokrasisine uygun bir şekillenme gösteriyordu. Dolayısıyla "I. Selim'in, Sünni katliğa dayanmak zorunluluğu" halkın Alevi tercihiyle bağlanmadan, egemen çıkarlar bağlamında doğru açıklanabilir.

Diğer yandan Aleviliğin, gerekli özeni göstermeden "Şiilik" diye nitelenmesi de aynı bağlamda düzeltilmeli. Şiilik, bazı bi-

çimsel ayrımlar bir yana tıpkı Sünnilik gibi Tanrı merkezli ortodoks bir kategori. Arap kültürünün kendini dinsel formasyonda üretmesinin tezahürü olan Sünnilikten ayrımla Şiilik, köklü Acem kültürü ve devlet geleneğinin, kendini aynı dinin içinde üretmesinin tezahürüdür; en az Sünnilik kadar ortodoks olup tıpkı onun gibi bir egemen sınıf ve bir devlet ideolojisidir. Dolayısıyla her ikisi de Şeriat düzeni öngörürler. Buna karşılık Alevilik, Sünnilik kadar Şiilikten de uzak, İslamiyete oranla dünyevi ve kuraldışıdır. Şiilikle paylaştığı tek öğe Ali ve 12 İmam Kültüdür, ki bunlara yüklediği anlam da farklıdır. Göçebe ilişkiler üzerinden şekillendiğinden eşitlikçi olup devletlere uygun bir inanç tarzı değildir; Osmanlı kurucularının, giderek Sünnileşmesi de bu niteliğin gereğidir.

OSMANLI'NIN FEODALLIĞI SORUNU

Timur, Osmanlı'nın feodalleşme sürecinde bir toplum olup, Avrupa'yı izlediğini düşünmekte, Braudel'in kullandığı "ö-feodalizm" kavramının "gerçeği yansıttığını" düşünmektedir.

Oysa Osmanlı yükselişinde gördüğümüz durum, tam tersine, feodalleşen sürecin önünün kesilmesidir. Kendi içinde parçalı ve ekonomik artığın esas olarak köylünün feodal sömürsünden elde edildiği tefkurlar dönemi, yerini, merkezi bir iktidar denetiminde ve artığın esas olarak talandan elde edildiği Osmanlı dönemine bırakmıştır. Bu anlamda O'nun sonraki sayfalarda belirteceği; "Osmanlı Devleti'nin 'despotik' niteliği ile, anti feodal niteliği aynı olgunun iki yüzüdür" fikrinin, bir önceki iddiasından ayrımla Osmanlı'yı anlamak açısından çok daha doğru olduğu kanaatindeyim.

Kuşkusuz ki, tımar benzeri kurumlar, Avrupa tarihinde feodal sistemin öncülü

işlevi görmüştür; ancak Osmanlı kuruluşunda olan durum farklıdır. Tersine Osmanlı egemenliği öncesinde zaten oluşmuş olanın tasfiyesi ve gittikçe katlaşılan bir merkezi devletleşmeyle ikame edilmesi sözkonusu. Dolayısıyla önceki yüzyıllar ve başka topraklarda feodalizme öncül bir işlev gören bu kurum, bu yeni koşul ve mekânda üretim ilişkilerinin tarihsel evriminin önünü tıkayan bir baraj işlevi görmüştür. Bu barajda biriktirilen enerji ise, (ekonomik yapıda getirdiği görece adaletle rağmen) iki temel olumsuzluğun gelişiminde kullanılacaktır: 1) diğer halklara ait toprakları fethedebilecek üstün bir askeri güç, 2) sistem dışı her türlü farklılığı boğan merkezi despotik bir yönetim.

Bu bağlamda Timur'un ufuk açıcı bilgi ve yorumlarına rağmen, Osmanlı'nın da gecikmiş bir Batı tipi gelişme yolunda olduğu yargısına itiraz edilmeli. Çünkü tam tersine Batı'da hızlanan evrime karşılık Osmanlı, sorun çözme ve kalkınma gereksinimleri açısından ciddi bir durgunluk sürecine girmiştir. Kendinden önce başlamış olan feodalleşmeyi tasfiye etmek ve onun yerine Asyatik bir sosyo-ekonomi ve devasa bir despotik yapı oluşturmalarının sonuçlarıyla karşı karşıyayız.

DESPOİZMİN GERİLİĞİ VE ÜSTÜNLÜĞÜ

Timur Osmanlı despotizmine dair şu açılımı yapıyor: "Kanımla Osmanlı Devleti'ni despotik olarak nitelermeyi haklı kılan temel neden, onun feodal ve burjuva sınıflarının oluşmasına fren teşkil etmesi ve böylece tarihte gerici bir rol oynamasıdır. Bununla beraber, bu devleti 17. ve 18. yüzyıl düşünürleri gibi tamamen keyfi ve zulme dayanan bir devlet tipi olarak görmek yanlıştır. Tarihi maddeci okulun kurucularının gösterdikleri gibi 'uygarlık' sınıf sömürsüyle orantılı olarak gelişmiştir. Bu açıdan bakılınca Osmanlı Devleti yoğun bir sömürüye dayandığı için değil, dayanmadığı için tarihe ters düşmüştür. Ne var ki bu durum Osmanlı'nın bir 'kerim devlet' olmasından değil, bizzat sosyo-ekonomik temellerinden ve diğer tarihi koşullarından kaynaklanmıştır".

Burada belirtilmesi gereken iki nokta Osmanlı devlet yapısının despotik karakteri yanı sıra dış talanın temel bir gelir kaynağı oluşturmalarıdır. Bu açıdan ergeis in:

"Doğu'da hükümet, oldum olası sadece üç bölümden meydana gelmiştir: Maliye (memleketin yağması), savaş (memleketi ve yabancı memleketlerin yağması), yeniden üretimi sürdürmek üzere kamu çalışmaları" ifadesi Osmanlı Devletini tanıyan bir anahtar oluşturmaktadır. Dış talanın başlanlamama sürecinde ise bilinen gerileme ve çöküş yaşanacaktır. Ancak her iki dönemde de Osmanlı, üretim ilişkilerinin gelişimi anlamında çağının gerisinde olacaktır.

Ancak bu 'gerilik', batıda savaş teknolojisinin gelişimine kadar Osmanlı'yı fiilen 'üstün' kılacaktır. Çünkü feodalleşen Bizans'a ve diğerlerine karşı önce göçebe, sonra da merkezi ilişkilere dayalı yapıyla, komşusu Hristiyan egemenliklerin

hakkından daha kolay geliyordu. Bunun sonucunda Osmanlı, gerçekte Bizans feodallerine karşı eski Bizans imparatorluk geleneğinin tekrar egemen kılınmasını sağlamış olacaktır; tek farkla Bizans hanedanının yerini Osmanlı hanedanı, Hristiyanlığın yerini de İslamiyet alacaktır.

SONUÇ

Bitirirken yinelemeliyim ki, ona ilişkin rezervlerim, ondan öğrendiklerimin ve her okuyuşta öğrenmeye devam ettiklerimin yanında önemsiz ayrıntılar oluşturmuyor. Sindirilmiş Marksist felsefi arka planıyla Taner Timur, egemen tarihçilik anlayışına karşı, tarihe nasıl bakılacağı ve nasıl yazılacağına dair çok önemli bir kaynak oluşturuyor. ■

Taner TIMUR